

Uluslararası Uyghur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, 2014, Sayfa: 89-97.
Xelqara Uyur Tetqiqati Jurnali, San: 4, 2014, Sehipe: 89-97.
International Journal of Uyghur Studies, Volume: 4, 2014, Page: 89-97.

UYGUR HALK DESTANLARINDA B R S MGE OLARAK RENKLER: KARALIK, AKLIK

*Derya ÖZCAN**

ÖZET

Tarihin hangi döneminde olursa olsun her kültür için renklerin simgesel anlamlar içerdiği görülmektedir. Renklerin kullanımı ve anlamları toplumlara, coğrafyalara ve zamana göre farklılıklar göstermektedir. Renkler, bazen estetik bir güzellik verecek şekilde, günlük hayatta veya eserlerde yer alırken bazen de insanların bilinçli veya bilinç dışı bir mesaj vermek amacıyla yararlandıkları simgelerdir. Renklerin insanlar ve toplum üzerindeki etkilerine bakılarak bazılarının uurlu sayıldığı, bazılarının olumlu veya olumsuz imgeler yarattığı, bazılarının simgelemekte olduğu kavram veya durum nedeniyle önem kazandığı bu nedenle toplum hafızasında ve geleneklerinde renklere belli anlamlar yüklendiği bilinmektedir. Kara, ak, kırmızı, mavi/yeşil temel renklerdir. Bu nedenle, özellikle bu dört rengin metinlerdeki kullanımı da önemlidir. Uyghur halk destanlarında kullanılan renkler içinde özellikle ak ve karanın kullanım sıklığı, kullanıldığı yerler göz önünde bulundurularak ak ve karanın simgesel anlamı üzerinde durmak çalımanın amacı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uyghur, Destan, Renk, Ak, Kara.

COLORS AS A SYMBOL IN UYGHUR FOLK EPICS: BLACKNESS, WHITENESS

ABSTRACT

No matter what period of history it is, it's seen that colors hold symbolic meanings for every culture. The usage and meanings of colors vary depending on societies, geographies and time. Colors not only appear in daily life or works of art to give an aesthetic beauty but also are used to make conscious or unconscious statements. Regarding the effects of colors on people and societies, some colors are considered lucky, some create positive or negative images and some gain importance because of the concept or situation that they symbolize. For this reason, it's known that certain meanings are attributed to colors in society's mind and customs. Black, white, red, blue/green are primary colors. Therefore, the use of these four colors in texts are functional, as well. The aim of the study is to focus on the symbolic meaning of white and black by considering the frequency of white and black usage in Uyghur folk epics.

Keywords: Uyghur, Epic, Color, White, Black.

* Yrd. Doç. Dr., U ak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, U ak-TÜRK YE, E-posta: derya.ozcan@usak.edu.tr

Do ada bulunan varlıkların do al renklerinin kullanımı genelde rastlantısal ekilde olmaktadır. Ancak bir varlıktan söz edilirken özellikle onun renginden de söz ediliyorsa bu durum insanların o varlık ya da nesneyle duygusal bir ili ki içerisinde oldu unu belirtmektedir. İnsanlar, renklere do al kullanımları yanı sıra genelde duygusal bir anlam¹ da yüklerler. Renklerin anlatılardaki kullanımları genelde bu anlamda bir bilinçaltı çözümlemesi ile anlatının icrası esnasında dinleyici veya okurun zihninde bir imaj olu turmaktadır. Bu ekilde renklerin sanatsal kullanımı ortaya çıkar. Çalı manın temelini olu turan ak ve kara ikili i ise renklerin duygusal kullanımı açısından ba ka bir deyi le iyi-kötü veya olumlu-olumsuz imaj yaratma noktasında belirgin örneklerdir. Bu renklerin kullanımına göre i in ba arılı veya ba arısız olaca ı; kahramanın o i ten olumlu veya olumsuz sonuç alaca ı okura sezdirilmi olmaktadır.

Ak ve kara ba ta olmak üzere temel renkler sık sık ki i adları, halklar ve co rafya ile ilgili kavramlar² yerine kullanılmı tur; bu kullanımlarda ise “Ak” ve “Kara Tatarlar” ifadelerinde oldu u gibi bazen yalnızca e it bir düzenleme yapmak için birbirinin kar ısına konan iki ki i “o” ve “öteki” anlamları vermek için kullanılabilir. Bu örnekte oldu u gibi olumlu veya olumsuz bir anlam gözetilmeksizin kullanımlara bir örnek de yönler ile ilgili olarak verilebilir. Be ana renk(kara, ak, kırmızı, ye il/mavi, sarı)ten her biri bir yönü ve nesneyi kar ılayacak ekilde kullanılır. Uygurcada Çin sıralamasına göre batı=ak pars, kuzey=kara yilandır. Hindistan’da do u=ak, batı=kara; Kalmuklar’da do u=ak olarak simgelenmi tir.³ Bu nedenle Kara-han gibi bir adlandırma ‘kuzeyin hükümdarı’ olarak ele alınmaktadır.

Ak ve kara dualitesi ile amanizmde de kar ılı ılır. amanlar, Ak aman ve Kara aman olarak iki türdür. Altaylılar “ak aman” ve “kara kam” derler. Ak amanlar aman cübbesi ve külâhı ta ımazlar, davul kullanmazlar. Kötü ruhlara ve karanlık tanrılarına ayin yapmazlar, kanlı kurban vermektan sakınırlar. Kara amanların hilafı olarak ancak gündüzleri aydınlık ruhlar erefine kansız kurban ve ayin törenleri yaparlar.⁴ Ancak Ak kamlar halk tarafından çok sayıldıkları halde kara kamlar kadar i görmezler. Ayin yaptırmak için halkın daha çok kara kamlara müracaat etti i belirtilir ve sebep olarak aydınlık dünyası tanrılarının insanlara daha az tehlikeli oldu una inanması gösterilir. amanistler daha ziyade karanlık dünyası tanrılarından korkarlar, kara kam vasıtasıyla onların kötülüklerinden korunmaya çalı ırlar.⁵ Yani aydınlık dünyası tanrıları insanlara kötülük yapmadı ndan Ak kamların bu noktada bir rolü olmamaktadır.

Ak-kara kullanımı ile ilgili bir di er görü ise onların zıtlıklar açısından ele alınması eklindedir. Bu dünya güçlerine kar ı sava an öbür dünya güçleri karanlık âlemdirler. Bu görü te do u ı ıklı, batı ise karanlık âlemi sembolize eder. Ak-kara renk sembolizmi üzerine dayanan zıtlık, etnik kültürün geli im sürecinde önemli olan “kendimiz-ba kalari” zıtlı ı ile de anlamsal bakımdan yakınlık içindedir. Dede Korkut boylarında da dı O uzların ana yurdu Alada , iç O uzların ana yurdu Karada olarak gösterilmektedir. Bu O uzların etnik psikolojisi bakımından önemlidir. İlk anlamı mekân bildirmekle ilgili olan ak-kara sembolizmi Eski Ta devri abidelerinin de onayladı ı gibi ilk ça larda sa -sol zıtlı ını göstermektedir. Genel olarak tüm zıtlıkların aslında bir kökten ortaya çıkıp geldi i kanıtlanmı sayılabilir. Onlar kendilerinde aynılı ın de i ik yönlerini aktarırlar.⁶ Ak ve kara zıtlı ı, bazen batını bazen ise zahiri anlam içeriklerine kar ılıklı gelmektedir.⁷

¹ Seyfi Karaba , **Dede Korkut’ta Renkler**, Yapı Kredi Yayınları, stanbul 1996, s.6.

² Annemarie von Gabain; **Renklerin Sembolik Anlamları**, Türkoloji Dergisi, C.3, AÜ DTCF Yayınları, (çev. Semih Tezcan), Ankara 1968, s.107-113.

³ Annemarie von Gabain, **age**, s.108-109.

⁴ Abdülkadir nan, **Tarihte ve Bugün amanizm**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s.83.

⁵ Abdülkadir nan, **age**, s.84.

⁶ Celal Beydilli, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Kitap/Yayın, Ankara 2004, Çev. Eren Ercan. s.629.

⁷ Ya ar Kalafat, **Türk Halk nançlarında Renkler**, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 27.

Kara yas ve aydınlı a ak ise aydınlı a i aret etmektedir. Negatif güçler kara ile pozitif faktör ve olu umlar ak ile ifade edilmektedir.

Türklerin ve Çinlilerin dü ündü ü kozmolojik sistemde dört ana yön tasavvuru ve buna ba lı olarak da yönlerin renk simgeleri yer almaktadır. Bu emada kuzey-kara, güney-kızıl, do u-mavi/ye il, batı-ak olarak alınmaktadır. Merkezin yani topra ın rengi ise bazen sarı bazen ya ız (siyah) olarak anılmaktadır.⁸ Karadeniz ve Akdeniz adlandırmaları da bu yön bilgisi ile açıklanmaktadır.

Göktürklere göre; Büyük tanrının Ak Han, Kızıl Han, Sarı (Kara) Han ve Ye il Han adında dört o lu vardır. Bunlar renklerle, hanlıklarla vasıflandırılmı tanrı sayılmı larıdır. Türk yurdunun dört yönde bulunan bölgelerini bunlar idare eder. Ongunu kaplan, bars olan (it ili) Ak Han'ın idaresindedir. Her yıl sonbaharın ba ında Ak Han adına bir köpek yavrusu keserler.⁹

Ak ve karanın iyilik kötülük simgesi ekinde kullanımına Altaylardan örnek verilebilir. Altay inançlarına göre âlemi idare eden ruhlar-ilahlardan birincisi olan tözler; ezelden var olan ruhlardır ki bu ruhlar da arutöz ve kara töz olarak ikiye ayrılır. yilik tanrısı olarak bilinen Ülgen arutöz; kötülük simgesi olan Erlik ise kara töz'dür.¹⁰ Dolayısıyla bu örneklerdeki renklerin kullanımı bize simgeledi i kavram hakkında olumlu veya olumsuz bir fikir vermektedir.

Kara'nın ve onun yanı sıra ak'ın Dede Korkut Kitabı'ndaki kullanımının en karakteristik örne i Dirse Han O lu Bo aç Han boyunda verilmektedir. Bayındır Han'ın ziyafetinde bir yere ak ota , bir yere kızıl ota , bir yere kara ota kurulus. “Kimin ki o lu kızı yok kara ota a kondurun, kara keçe altına dö eyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin yerse yesin, yemezse kalksın gitsin demi ti. O lu olanı ak ota a, kızı olanı kızıl ota a kondurun, o lu kızı olmayana Allah Teâlâ beddua etmi tir, biz de beddua ederiz belli bilsin demi ti.”¹¹ Bu örnekte görüldü ü gibi kara çocuksuz ve Allah tarafından beddua edilmi ki iye layık görülen olumsuz renktir. Ak ise o ul sahibi, toplum tarafından benimsenmi beylere layık görülen renktir.

Türk mitolojisine bakıldı ında “ezeli karanlık, bo luk, ölüm karanlı ı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ya da ölümle ilgili mitlerde yer alan tanrılar, karma a ortamı, eytan vb. gibi pek çok ey kara renkle ifade edilirken karanın genellikle kuzeyde olan bir yer (ehir, ırmak, göl vs.) ya da kuzeyde ya ayan bir toplulu u anlatmak için; iddet, güç ve yo unlu u ve gerçe i vurgulamak için; iyi ya da iyilik ilkesinin kar ısında olumsuz ya da kötü olan ilkeyi belirtmek için; yas, ölüm gibi insanın hayatında meydana gelebilecek üzüntü verici durumları belirtmek için; olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirmeksizin iki farklı eyi belirtmek için kullanıldı ı görülmektedir.¹²”

Kara, öncelikle u ursuzluk ve yas anlatır. Hıristiyan ke i lere ‘Kara donlu kâfir’ denir ve ‘akları çıkarıp kara giymek’ de yas ifadesidir. Dede Korkut'ta—karanın büyüklük ifade etti i yönünde örnekler de vardır. Ça atay kültür çevresinde “Kara Çerik” büyük ve yürüyü halindeki ordu demektir; ayrıca “Kara Orman, Kara Yı ” da ‘kalabalık, büyük orman’ aynı zamanda da ‘büyük, karanlık, sihirli bir dü ünçe’ anlamlarına da gelmektedir. Karada ; ‘yüce, göklere yükselen büyük da ’ anlamına gelmektedir.¹³ Kara, “büyük, a a ı tabaka, kütle, kuzey” anlamlarında Orhun Yazıtlarında, Ka garlı'da, Kutadgu Bilig'de yer almı tır. Dede Korkut Kitabında “saç, ba ır, ba ,

⁸ Ya ar Çoruhlu, *age*, s.207.

⁹ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Dü ünen Adam Yayınları, stanbul 1994, s.51.

¹⁰ Abdülkadir nan, *Ongun ve Tös Kelimeleri Hakkında*, Makaleler ve ncelemeler, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.270.

¹¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Bo aziçi Yayınları, stanbul, 2011, s.21.

¹² Ya ar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınları, stanbul, 2011, s.209.

¹³ Cevad Heyet, *Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri*, Nevruz ve Renkler- Türk Dünyasında Renkler kinci Bilgi öleni Bildirileri, (Yayına Haz. Sadık Tural, Elmas Kılıç), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s.57.

tekür, arslan, tırnak, kan, ka, sakal, koyun, deve, köpek, aygır, tonuz, bu a, bu ra, ku, kaplan, koç, kaz, da, yer, pularlık, bulut, dere, da /ta, salkum, deniz, yol, gör/gor, kaftan, küpü, kılıç, kıl, apka/ ayka kelimeleri ile kullanılmaktadır.¹⁴

“Kara yer” ve “Kara toprak” mezar olarak algılanmaktadır. “kara yer olmak” ve “kara yer katı” ifadeleri de ölümle ilgili olarak kullanılır.¹⁵ Bazı yerlerde yeri anlatmak için “ya ız” sözcüğü de kullanılır. Ancak ya ız, siyah ile kızıl karıımı bir renktir ve ya ız yer kullanımında bir kutluk kabul edildiği halde kara yer ifadesi ölüm ve mezarı hatırlatmaktadır.¹⁶

Kırgız-Kazak Türklerinin efsanelerine göre Albastı, Kara ve Sarı diye ikiye ayrılır. ‘Kara Albastı’ yahut ‘Kara’ ciddi ve aırba lı bir ruhtur. Kara Albastı kendini görmek iktidarına malik olan ocaklı adamdan başka kimseden korkmaz.¹⁷

Altay mitolojisine göre: Erlik Han, Kara (Kayra) Han’ın oğludur. Yerin altında yaşar. Orada kara bir güneş yaratmış, onun kara ışığı da yer altını aydınlatmıştır. Erlik’in gözleri ve kaşları kömür gibi kara, çatal sakalı dizlerine kadar uzamıştır. Boynuzları aç köküne benzer. Saçları kapkara ve kıvrıktır. Bir zaman duasında: (Bindiği kara küheylan, döndüğü kara kunduz derisinden, beline kuşak yeti mez. Göz kapakları bir karı, kara bıyık, kara sakalı... dizgini kara ipekten, kamçısı kara yılan...) denilmektedir.¹⁸ Erlik ile ilgili yapılan bu renklendirme ve tasvir insan zihninde onun kötü olduğuna dair bir imaj oluşturulmaktadır ki renklerin kullanımıyla ilgili en ilginç kullanım budur.

Karanın kullanımında önemli alanlardan biri karanın yas, matem rengi olmasıdır. Yas kara renkle karılanmakla birlikte ehit bayrakıdır; tarihin bazı bölümlerinde ak rengin zulüm sonucundaki veya ehadet halindeki bazı ölümlerin ak adıyla anıldığı belirtilmektedir.¹⁹

Ak, “aydınlık, ışıklık, güneş, saflık, temizlik, iffet, masumiyet, sadelik, mükemmellik, kutsallık, kurtuluş, ruhsal yetkinlik”tir. Beyaz bir elbisenin giyilmesi saflık, temizlik ve iffeti arttırdığı kadar ruhun beden üzerindeki zaferini de gösterir.²⁰ Ak/a kelimesi “boz, çal, gümüş, parlak beyaz, güneş” anlamlarında; Ka garlı Lugatında, Uygur metinlerinde kullanılmıştır. Dede Korkut Kitabında “sakal, birçek, ten, süd, eller, boyun, et, yüz, melik, alın, bilek, koyun, sungur, bedevi, orman, kayın, kar, tut, yıldırım, saz, kaya, ota, meydan, kaftan, don/ton, ışıklık, elem, sancak, ev” isimleri ile kullanılır; akça kelimesinin kökenidir.²¹

Türklerde ak kavramı; temizlik, arılık, ululuk anlatırken devletin adaletini, gücünü devlet büyüklerini ve rütbeyi de simgelemektedir. Hun ordusundaki üst rütbe subayların beyaz renkte elbise giydikleri belirtilmektedir. Bu nedenle ak soylu olmak; ana babanın ve bazı durumlarda baba veya dedenin sakalının aklığı; evin ya da otaının aklığı; doğa varlıklarının aklığı, insan veya hayvan vücudunun aklığı metinlerde sıkça kullanılmaktadır.²² Türk şamanizminde ise Ülgen, hayır ilahıdır

¹⁴ Kamil Veli Nerimanoğlu, **Türk Dünya Bakışında Reng**, Nevruz ve Renkler- Türk Dünyasında Renkler İkinci Bilgi Öleni Bildirileri, (Haz. Sadık Tural, Elmas Kılıç), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s.66.

¹⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:2, Ankara 2010, s.256.

¹⁶ Bahaeddin Ögel, **age**, s.261.

¹⁷ Abdülkadir İnan, **Al Ruh Hakkında**, Makaleler ve İncelemeler, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 259-260.

¹⁸ Murat Uraz, **age**, s.58.

¹⁹ Mustafa Kafalı, **Türk Kültüründe Renkler**, Nevruz ve Renkler- Türk Dünyasında Renkler İkinci Bilgi Öleni Bildirileri, (Yayın Haz. Sadık Tural, Elmas Kılıç), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s.52.

²⁰ Yaşar Çoruhlu, **age**, s.215.

²¹ Kamil Veli Nerimanoğlu, **age**, s.66.

²² Yaşar Çoruhlu, **age**, s.216.

ve aman dualarında ona “Beyaz parlak” (Ak Ayas) veya “parlak Hakan” (Ayas Kaan)²³ diye hitap edilmektedir.

Ak renk ayrıca büyüklük ve ya lılı ı da ifade etmektedir. En eski Türk devleti sayılan Hun ordusunda üst rütbedeki subaylar ve devlet büyükleri di er askerlerden ayrılıns diye ak elbise giymektedirler. Cengiz Han’ın ak elbise giydi i, ak ata bindi i; tu unun ve bayra ının da ak oldu u belirtilmektedir.²⁴

“Ak” sözcü ü Altay Türkçesinde “cennet” demektir; cennette oturan tanrılara da “Aktu” yani “Aklılar, rengi ve ruhu apak olanlar” derler. Gö ün üçüncü katında oturan bu tanrıların katında bir de “Süt-Ak-Köl” yani rengi süt gibi ak olan göl vardır ki insanların tüm hayatı ve ruhu bu göle ba lıdır. Do an çocukların ruhu bu gölden alınıp verilmektedir.²⁵ Ruhun ak bir gölden verilmesi masumiyet, saflık, temizlik dü üncelerini desteklemek içindir.

Altay mitolojisine göre Erlik Han’ın iyilik yapan o ulları vardır, amanlar bunlara Kara Tös derler. Bunlar insanları kötü ruhlardan korur, buna kar ılık insanlar da onlara kurban keserler, tören yaparlar.²⁶ Altaylıların ilk büyük tanrısı Kara Han bir iyilik tanrısı olarak her eyi yaratmı tır.²⁷ Renk simgeleri dü ünüldü ünde kara ile simgelenen varlıkların iyi olu u karanın kullanımını açısından dikkat çeken bir yakla ımdır. Farklı zaman ve mekânlarda renklerin kullanımını ile ilgili farklı algıların olu ması ve bu noktada çok anlamlı bir i levlerinin olması bu durumun nedeni olarak dü ünülebilir.

Türk mitolojisine göre Tanrı Ülgen dünyayı yaratmayı dü ünürken su içinden birden bire Ak-Ana(ene, ine) görünür ve Ülgen’e akıl verir. Ak-Ana, Tanrı Ülgen’den güçlü olmasa bile akıllı ve bilgilidir. Tanrı Ülgen’in kızlarına da “Ak Kızlar” denmektedir.²⁸ Altay panteonunda ise “Umay”dan ba ka Ana Maygıl ve Akene (Ak ana) adlı iki di i tanrı daha vardır. Akene’nin bugünkü hayatta rolü yoktur. Bu di i tanrı yaratılı efsanesinde geçer. Efsaneye göre bu tanrı-ruh yaratma kudretini ilham eden bir ruhtur. Erkek tanrı Ülgen yaratma kudretini ve ilhamını bu Akene’den almı tır.²⁹ Yaratılı mitlerinde her eyden önce var olan ve suda olan “Ak ne (ak anne)”nin ahirde tüm varolu un kendinden çıkaca ı bir ana-evvel oldu u varsayılmaktadır.³⁰ Yaratılı ın simgesi kadının rengi olarak ak kullanımı iffet, masumiyet, mükemmellik ve kutsallık kavramları ile bu di i tanrıyı yüceltmek içindir.

Ölmü iyi kamların ruhları da iyi ruhlara (ak nemeler) zümresine dâhildir. Ruhların ikinci zümresini meydana getiren tanrılar “kara nemeler” yani kötü ruhlardır. Bunların ba kanı Altaylılarca Erlik, Yakutlarca Arsan Dolay’dır. Erlik’in karanlık dünyasına mensup bütün kötü ruhlara kara “nemeler” denildi i gibi “yekler” de denir ki “yek” Uygurca dini metinlerde “eytan” demektir.³¹

Ate in bulunu u veya kullanılı ı ile ilgili de renkler kar ımıza çıkmaktadır. İlk insanlar meyve ve otla beslendikleri için ate e ihtiyaçları yoktur. Tanrı onlara et yemelerini emrettikten sonra ate e ihtiyaç duyarlar. Ülgen gökten biri kara bir ak iki ta getirir. Kuru otları avucunda

²³ Abdülkadir nan, **Altay amanlı ma Ait Maddeler**, Makaleler ve ncelemeler, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 412.

²⁴ Cevad Heyet, **age**, s. 56.

²⁵ Bahaeddin Ögel **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:1, Ankara 2010, s. **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:1, Ankara 2010, s. 571.

²⁶ Murat Uraz, **age**, s.84.

²⁷ Murat Uraz, **age**, s.42.

²⁸ Bahaeddin Ögel, **age**, s.571.

²⁹ Abdülkadir nan, **Tarihte ve Bugün amanizm**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s. 39.

³⁰ Bilgin Saydam, **Deli Dumrul’un Bilinci**, Metis Yayınevi, stanbul 2013, s. 125.

³¹ Abdülkadir nan, **age**, s. 39-41.

ezerek bir ta n üzerine koyup di eriyle vurur, otlar ate alır. Ülgen böylece ilk defa ate yakmasını insanlara ö retmi olur.³²

Renklerin Türk kültür ve mitolojisindeki genel algıları eklinden sonra Uygur halk destanlarındaki kullanımı incelenebilir. Uygur halk edebiyatı içinde “destan” terimi “dastan” olarak kullanılmakta ve hem Batı dillerinde “epope” terimiyle kar ılanan türü hem de Anadolu sahasında “halk hikâyesi” terimiyle kar ılanan türü ifade etmek için kullanılmaktadır.³³ Ulusların milli kimliklerinin olu masında önemli bir yere sahip olan destanlar Uygur sahası halk edebiyatının da temel örneklerindedir. Uygur halk destanlarından “Nozu um”, “Seyit Noçi”, “Abdurrahman Hoca”, “Kızıl Gülüm”, “Çın Tömür Batır”, “Garip ile Senem”, “Tahir ile Zühre”, “Senuber”, “Kamer ah ve emsi Canan” ve “Hurilika-Hemracan” destanlarındaki ak ve kara renklerinin kullanımı incelenmiştir.

“Nozu um” destanında ‘sakalı süt gibi a aran ihtiyar’³⁴ ve ‘aksakal’³⁵ kullanımlarında metin incelendi inde görüldü ü üzere iyi ve ya lı bir ihtiyar tanımlanmıştır. ‘Gözlerimin akı karası’³⁶ ifadesinde herhangi bir alt anlam verilmeden ikileme olarak kullanılırken ‘karaçalılık’³⁷ yine mekân adı olarak kullanılmıştır.

“Seyit Noçi” destanında ‘kara saç’³⁸ destanın ba erke k kahramanı Seyit Noçi’nin saçını niteleyecek ekilde kullanılmıştır. ‘Aksu’³⁹ ve ‘Kara ehir’⁴⁰ yer adları metinde birkaç yerde kullanılmaktadır. ‘Kara bulut’⁴¹ ise zalim bir beyin emrindeki askerlerin atlarından çıkan atlarından çıkan toz bulutudur. Rüyada görülen ‘kara köpek’⁴² ise olumsuz bir simgedir.

“Abdurrahman Hoca” destanında ‘Aksakallı ihtiyar’⁴³, ‘Ak saçlı ana’⁴⁴, ‘Ak süt’⁴⁵ ve ‘havadaki Ak bulut’⁴⁶ ifadelerinde ak rengin açıklamalara uygun olarak olumlu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Aksakallı ihtiyar, iyilik yapan, tıpkı Hızır gibi zor durumdaki kahramana yardım eden bilge tiplmesidir. Ak saçlı ana, kahramanın annesidir. Ak süt, annenin helal sütüdür. Destanda havadaki ak bulutun kahraman için matem tutmasından söz edilmektedir. Bu örneklerin tümünde ak renk, olumlu bir simge olarak kullanılmaktadır. Abdurrahman Han Hoca’yı görünce da ılan ‘Kara bulut’⁴⁷, ölüm sonucunda kutsal olan Cuma gününün ‘Kara gün’⁴⁸ olarak sayılması, ‘Zulmün kara tahtı’⁴⁹ ifadelerinde ‘kara’ sıkıntı ve ölümle ilgili olarak olumsuz anlamlarda kullanılmıştır.

“Kızıl Gülüm” destanında üzüntü anlamında ‘kara bulut’⁵⁰ ifadesi kullanılmıştır. ‘Kara Batır’⁵¹ adlı kahraman Tahir ile Zühre’nin arasında biten azgın dikenini kar ılmaktadır. ‘Kara saç’⁵²,

³² Abdülkadir nan, *age*, s. 66.

³³ Alimcan nayet, *Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerine ncelemeler*, Gece Kitapları Yayınları, Ankara 2014, s.9.

³⁴ Alimcan nayet, *Uygur Halk Destanları I*, TDK Yayınları, Ankara, 2004, s. 12.

³⁵ nayet *age*. s.13.

³⁶ nayet *age*. s. 13.

³⁷ nayet *age*. s. 18.

³⁸ nayet *age*. s. 48.

³⁹ nayet *age*. s. 49.

⁴⁰ nayet *age*. s. 49.

⁴¹ nayet *age*. s. 49.

⁴² nayet *age*. s. 60.

⁴³ nayet *age*. s. 93.

⁴⁴ nayet *age*. s. 101.

⁴⁵ nayet *age*. s. 101.

⁴⁶ nayet *age*. s. 112.

⁴⁷ nayet *age*. s. 97.

⁴⁸ nayet *age*. s. 111.

⁴⁹ nayet *age*. s. 113.

⁵⁰ nayet *age*. s. 130.

ve ‘Kara göz’ sevgilinin saç ve göz rengi niteleyici olarak kullanılmı tır, simgesel bir anlam ta imamaktadır. ‘Bahtı kara⁵³’ deyiminde karanın kullanımı olumsuzdur.

“Çın Tömür Batur” destanında tek bir yerde ‘kara saç⁵⁴’ tamlamasında kara kullanılmı tır; o da simgesel bir anlam ta imamaktadır.

“Garip ile Senem” destanında ‘ak alınlı at⁵⁵’ Garip’in babası Hasan Vezir’in ölümüne yol açan huysuz at olarak tanımlanmı tır. Vezir o lunu görmeye giderken attan dü üp ölür ve Garip’i göremez. Destanda ‘yüzü kara olmak’⁵⁶ deyimini geçmektedir. Deyimin anlamı olumsuzdur.

“Tahir ile Zühre” destanında Padi ah Karahan kız babası, padi ah Akhan⁵⁷ erkek babasıdır. Bu adlandırma Dede Korkut Kitabındaki renk simgelerini anımsatmaktadır. Zühre’nin babası Karahan’dır ve destanın ilerleyen bölümlerinde karısının iste i ile kızını vermek istemeyerek destandaki ilk engeli olu turacaktır; dolayısıyla olumsuz bir kullanım söz konusudur. Akhan ise Tahir’in babasıdır, o lunun do um haberini alınca atına atlayıp görmeye giderken attan dü üp ölür. ‘Kara Batur⁵⁸’ kurnaz ve kötüdür Tahir ve Zühre ölünce mezarları arasındaki diken olmaktadır. Tahir’den iyi haber alan Zühre’nin beyaz⁵⁹ e arbını takması ifadesinde olumlu bir simge söz konusudur. Ayrıca destanda Tahir, ehzadeli i sınanırken ehzadeli in ölçüsü olarak belirlenen ‘...karanlıkta kara kilim üstündeki kara karıncanın gözüne do rulayıp ate lese isabet eden tüfek⁶⁰’i tercih etmi tir. Buradaki karanın kullanımı zorlukları simgeleme eklindedir.

“Senuber” destanında destanın ba erkek kahramanı olan Senuber ‘mest edici kara gözlü⁶¹’ diye tarif edilmektedir. ‘gönlü kararmak⁶²’ deyimini üzölmek anlamında kullanılmı tır. Senuber’in zenci padi ahının kızını tarif ederken ‘kazandan siyah yüz⁶³’ dedi i görölmektedir. Sevmedi i bu kızı tarif ederken onun ‘simsiyah giysi⁶⁴’ giydi ini söylemektedir. Yine ‘bahtı kara⁶⁵’ deyimini olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Senuber’in sevdi i Gülperizat’ın ise ‘ak yüz⁶⁶’lü oldu u belirtilmektedir. Gülperizat’ın saçları karadır, destanda ‘kara zölüf⁶⁷’ olarak geçmektedir. ‘Rakiplerin kara yüzü⁶⁸’ olması ayrıca ‘bahtını kara eylemek⁶⁹’ ve ‘bahtını zebun kara eylemek⁷⁰’ sözlerindeki kara olumsuz kullanımdadır.

“Kamer ah ve emsi Canan” destanında; ‘gözümün karası⁷¹’, ‘yüzü kara⁷² olmak’ ve ‘bahtı kara Kamer ah⁷³’ ifadelerinde kara rengi deyimle mi olarak kullanılmı ve ‘gözümün

51 nayet age. s. 130.
52 nayet age. s. 134.
53 nayet age. s. 138.
54 nayet age. s. 164.
55 nayet age. s. 206.
56 nayet age. s.206.
57 nayet age. s. 259.
58 nayet age. s. 262.
59 nayet age. s. 266.
60 nayet age. s. 268.
61 nayet age. s. 339.
62 nayet age. s. 344.
63 nayet age. s. 347.
64 nayet age. s. 347.
65 nayet age. s. 348.
66 nayet age. s. 357.
67 nayet age. s. 357.
68 nayet age. s. 358.
69 nayet age. s. 359.
70 nayet age. s. 362.
71 nayet age. s. 396.
72 nayet age. s. 397.
73 nayet age. s. 397.

karası' derken de er anlattı ı için olumlu; di er iki deyimde ise olumsuz anlamdadır. 'Ak sakallı nur yüzlü ki i'⁷⁴ ifadesinde ise ak rengi olumlu anlamdadır.

“Hurilika-Hemracan” destanında ‘Hızır’ın süt gibi beyaz⁷⁵ sakalı’ ve ‘ak gö üs⁷⁶’ ifadelerinde ak rengi olumlu anlamdadır. Hemracan’ın sevdi i Hurilika’yı tasvir etmek için söyledi i ‘kara nergis göz⁷⁷’ ifadesinde sadece niteleme yapılmaktadır. ‘kara dumanlı gece⁷⁸’, ‘kara toprak⁷⁹’, ‘kara günler geldi benim ba ıma⁸⁰’, ‘rü vet alıp da yüzünü boyama karaya⁸¹’, ‘sürtece im yüzüne kara⁸²’, ‘gönlü kara böcek kadı⁸³’, ‘dü manların kalbi karadır⁸⁴’, ‘Hurilika’nın bahtı senin gibi karadır⁸⁵’, ‘kara eyle dü manların yüzünü⁸⁶’ ifadelerinde olumsuz anlamda kullanılmı tır.

Sonuç olarak, Uygur halk destanlarında renk sıfatlarının metin içindeki kullanımını incelendi inde ‘ak’ın; ‘sakal’, ‘göz’, ‘saç’, ‘süt’, ‘bulut’, ‘alın’, ‘han’, ‘e arp’, ‘su’, ‘gö üs’ sözcüklerini niteleyecek ekilde kullanıldı ı görülmektedir. ‘Kara’nın ise, ‘göz’, ‘çalı’, ‘saç’, ‘bulut’, ‘köpek’, ‘gün’, ‘taht’, ‘batır’, ‘baht’, ‘yüz’, ‘han’, ‘kilim’, ‘karınca’, ‘gönül’, ‘giysi’, ‘zülüf’, ‘gece’, ‘toprak’, ‘kalp’ ve ‘duman’ sözcüklerini nitelemektedir. Destanlarda renklerin bazen bir nesneyi nitelemek amacıyla gerçek anlamlarında; bazen ise alt anlamları kar ılayacak ekilde olumlu veya olumsuz bir simge eklinde kullanıldı ı görülmektedir. Karanın hem gerçek hem mecaz kullanımlarının Uygur destanlarında daha yo un oldu u ve bu nedenle ak renge oranla daha sık kullanıldı ı sonucuna varmak mümkündür.

⁷⁴ nayet age. s. 399.

⁷⁵ nayet age. s. 445.

⁷⁶ nayet age. s. 453.

⁷⁷ nayet age. s. 453.

⁷⁸ nayet age. s. 449.

⁷⁹ nayet age. s. 456.

⁸⁰ nayet age. s. 456.

⁸¹ nayet age. s. 460.

⁸² nayet age. s. 461.

⁸³ nayet age. s. 461.

⁸⁴ nayet age. s. 463.

⁸⁵ nayet age. s. 472.

⁸⁶ nayet age. s. 473.

KAYNAKLAR

- AKKAYA Ahmet, **Alp Mana Destanında Renkler**, Tarih Okulu Dergisi, Yıl:6, Sayı: XV, Eylül 2013, s. 527-544.
- BEYD LL Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Kitap/Yayın, Ankara 2004, Çev. Eren Ercan.
- ÇORUHLU Ya ar, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınları, stanbul, 2011.
- ERG N Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Bo aziçi Yayınları, stanbul 2011.
- GABA N Annemarie Von, **Renklerin Sembolik Anlamları**, Türkoloji Dergisi, C.3, DTCF Yayınları, (çev. Semih Tezcan), Ankara 1968.
- HEYET Cevad, **Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri**, Nevruz ve Renkler- Türk Dünyasında Renkler kinci Bilgi öleni Bildirileri, (Yayına Haz. Sadık Tural, Elmas Kılıç), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1996.
- NAN Abdülkadir, **Al Ruh Hakkında**, Makaleler ve ncelemeler, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- NAN Abdülkadir, **Altay amanlı ma Ait Maddeler**, Makaleler ve ncelemeler, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- NAN Abdülkadir, **Ongun ve Tös Kelimeleri Hakkında**, Makaleler ve ncelemeler, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- NAN Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün amanizm**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.
- NAYET Alimcan, **Uygur Halk Destanları**, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- NAYET Alimcan, **Uygur Halk Destanları II**, TDK Yayınları, Ankara 2013.
- NAYET Alimcan, **Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerine ncelemeler**, Gece Kitaplı 1 Yayınları, Ankara 2014.
- KALAFAT Ya ar, **Türk Halk nançlarında Renkler**, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- KARABA Seyfi, **Dede Korkut'ta Renkler**, Yapı Kredi Yayınları, stanbul, 1996.
- MEHMET Abdulhakim, **Uygur Halk Destanları III**, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- NER MANO LU Kamil Veli, **Türk Dünya Bakı nda Reng**, Nevruz ve Renkler- Türk Dünyasında Renkler kinci Bilgi öleni Bildirileri, (Yayına Haz. Sadık Tural, Elmas Kılıç), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1996.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Mitolojisi I-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- SAYDAM Bilgin, **Deli Dumrul'un Bilinci**, Metis Yayınevi, stanbul 2013.
- URAZ Murat, **Türk Mitolojisi**, Dü ünen Adam Yayınları, stanbul 1994.